

*Володимир ТИМЧУК, Наталія ТИМЧУК,
Роман ЯКИМЧУК (Львів)*

ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНІ АСПЕКТИ ДІЯЛЬНОСТІ СТЕПАНА КЛОЧУРАКА У 1914–1919 РОКАХ

Степан Клочурак (1895–1980) належить до маловідомих постатей національно-визвольної війни українського народу 1914–1920-х рр. У той же час його роль у постанні на теренах Австро-Угорської імперії в Угорській Русі (сьогодні – Закарпатська область) самостійної Гуцульської республіки, яка уможливила ухвалу русинів Закарпаття об'єднатись в одній соборній Українській державі 22 січня 1919 р., є визначальна.

Мета статті – висвітлити військові та політичні аспекти діяльності С. Клочурака, ввести до наукового обігу нові імена та дати, пов'язані з Гуцульською республікою (1918–1919 рр.) на основі спогадів провідника Головної Управи Гуцульської республіки “До волі”, інших мемуарів і розвідок та обґрунтувати шляхи подальших студій.

Військову службу С. Клочурак розпочав від 1915 р., зголосившись до 38-го піхотного полку австро-угорської армії, який на той час дислокувався в Будапешті та особовий склад якого складали у більшості мадяри і німці. Варто відзначити, що з війною Клочурак зіткнувся раніше - уже в серпні 1914 р. Ясіню (за угорським найменуванням – Керемезе) оголошено воєнним тереном, а 27 вересня 1914 р. в Ясіню вступили російські військові частини. І вже того самого дня родину С. Клочурака, яка вдалася до евакуації, перестрів патруль¹. Як виявилось, у складі ворога служили українці, так відбулося перше знайомство “розділених поміж ворогами” (за В. Гренджою-Донським) русинів-українців Мараморощини та українців Наддніпрянщини. Уступили росіяни з Ясіні 24 жовтня 1914 р. Повернення мадярів (угорців) супроводжувалося репресіями проти корінних мешканців. Природно, що частина активу громади вирішила забезпечитися від потенційної страти або засудження, залишивши домівки і сховавшись в лісі і гори. Об'єднавшись у ватаги-загони, новітні опришки-“довбушуки” розпочали поодинокий терор супроти мадярських урядовців і військових. Очоловав загін Михайло Фішерюк-Марішук, а серед “довбушуків” діяв старший брат Степана Клочурака Василь. Ця обставина, а, можливо, і безпосередні розповіді Василя Клочурака, прищеплювали майбутньому старшині схильність до збройної боротьби.

З 38-го полку студента-правника Степана Клочурака та іншого ясіня Олександра Бачинського скерували у старшинську школу в м. Пейч², що лежить на кордоні

¹ *Клочурак С.* До волі: спомини. – Ужгород: Ліра, 2009. – С. 66.

² Там само. – С. 74.

з Югославією. Через порушення внутрішнього порядку школи (самовільно залишили казарми у нічний час) курсантів відрахували зі школи та повернули до полку.

Від червня 1915 р. 38-й полк – на російському фронті на теренах Східної Словаччини, які австро-угорське військо відвоювало під час операцій Гінденбурга і Маккензена. Оскільки у Східній Словаччині в той час масово жили русини-українці, то завдяки співпраці з місцевим населенням командування полку через Ключурака та Бачинського отримувало цінні розвідувальні та інші відомості. Їх обидвох за це піднесли до ранги капрала.

Подальше відвоювання австро-угорською армією територій, контрольованих до війни, вивело військо, в т. ч. і 38-й полк, на початку осені на річку Буг, де перед горянами відкривалися родючі лани та велетенські простори великої України, усвідомлювалося багатство землі та дійсні наміри воюючих сторін – далі поневолювати український народ. Дня 5 жовтня 1915 р. в с. Піяне під Луцьком росіяни контратакували, полонивши цілі частини, в т. ч. один із куренів 38-го полку. Ключурак і Бачинський брали участь у відновленні лінії фронту та визволенні своїх із полону. В цих боях О. Бачинський загинув (похований в с. Корито), а С. Ключурак відзначився і за відвагу його підвищено до старшинського звання підпоручника. До травня 1916 р. воюючі сторони були малоактивні, вели поодинокі позиційні бої і ... спільно відзначали Великдень³.

Розпочатий у травні відомий Брусиловський прорив спричинив у т. ч. і цілковитий розгром 38-го полку, а С. Ключурак 2 червня під Берестечком отримав важке поранення. Після реорганізації та укомплектування полк вислали на румунський фронт, де вже після шпиталю восени 1917 р. прибув і С. Ключурак. Наприкінці року Румунія та Австро-Угорщина підписали мирний договір і полк перемістили до м. Слани під Прагою. Над Чехією тоді витали самостійні державницькі настрої, що викликало подібні відчуття і в С. Ключурака, до того ж саме у Празі він познайомився з українською літературною класикою⁴.

Під час відпустки в квітні 1918 р. С. Ключурак відвідав Ясіню, побачив лиха, заподіяні війною та адміністрацією місцевому населенню. Тоді познайомився з народженим у Бичкові урядовцем Євгеном Пузою, в минулому австро-угорським капітаном, який не приховував своїх проукраїнських поглядів і самовідданою працею досягнув поваги громади.

Східного фронту тоді не було, в Україні замість УНР постала Українська держава гетьмана Павла Скоропадського в союзі з Німеччиною. Це дозволило Ключуракові завершити правничі студії в Сиготі (практика надавати старшинам відпустки була настільки звичною, що Є. Коновальцю навіть дозволили з табору військовополонених у Цариціні взяти відпустку в липні 1917 р. для поїздки в Україну та повернутися під старшинське слово⁵). Перебуваючи в Ясіні, С. Ключурак ініціював порушення заборони на відзначення громадою свят за православним обрядом і організував "громадське" (без священика) богослужіння в храмі на честь Св. Петра і Павла. У пізнішому протистоянні з малярською міліцією Ключурак

³ *Ключурак С.* До волі: спомини... – С. 78.

⁴ Там само. – С. 82.

⁵ *Ковальчук М.* Євген Коновалець на чолі січових стрільців (1918–19) // Український визвольний рух. – Львів: ЦДВР, 2006. – Вип. 8. – С. 25.

відстояв заарештованих гуцулів, що активізувало мешканців краю до подальшого відзначення своїх звичних свят.

Після завершення відпустки Степан Ключурак прибув до полку (за спогадами, він добирався майже місяць), який дислокувався тоді в Італії в м. Сан Гонарсу, де фронт проходив по річці Піява. За розголошення відомостей воєнного характеру у листуванні з Є. Пізою Ключурака перевели у 37-й полк, який був укомплектований з румунів. Там С. Ключурак зустрів також земляка – старшину Фавста Бонкало з Рахова⁶.

У середині вересня 37-й полк перевели до Праги, де на той час назрівав переворот. Не бажаючи брати участь у придушенні можливого повстання, частина старшин, разом з С.Ключураком, вжили запобіжних заходів. Насамперед, запобігаючи можливим сутичкам, вони створили в кожній сотні з числа стрільців приховані агіткоманди, які знеохочували вояків до можливої збройної сутички з чехами. Відтак 28 жовтня 1918 р. почалося повстання, і чехи почали роззброювати австро-угорські частини. 37-й полк у перемовинах, які проводили поручник Морар і С. Ключурак (командир куреню зрікся посади через небажання старшин воювати проти повстанців), взяв себе зобов'язання не втручатися у розвиток подій, а чехи, натомість, не мали вимагати роззброєння полку та забезпечити його виїзд із Праги. Дня 1 листопада С. Ключурак був свідком перевороту в Будапешті, де мадяри оголосили про створення незалежної Угорщини.

Відтак 3 листопада С. Ключурак прибув до Ясіні. Того ж дня він очолив створену два дні перед цим міліцію для оборони мешканців села від прохідних через село військовиків. Початкова чисельність міліції - 80 осіб із числа колишніх військовиків; упродовж кількох днів чисельність довели до 200 осіб, назвавши її Гуцільською народною обороною⁷. Загалом до Ясіні з фронтів повернулося близько 4000 вояків⁸.

Дня 8 листопада 1918 р. на вічі в Ясіню ухвалено об'єднання з Україною та про перебрання влади там Руською (Українською) Народною Радою. Контакти із ЗУНР вирішили підтримувати через відомого в Ясіні д-ра Кирила Трильовського⁹. Відбувши до Станиславова, щоб повідомити уряд ЗУНР про події в Ясіні, делегація заручилася лише моральною підтримкою галичан в особі прем'єр-міністра д-ра С. Голубовича і усвідомила, що в майбутній війні варто буде опиратися винятково на власні сили.

У той же час уряд Угорщини скликав 10 грудня 1918 р. з'їзд на підтримку т.зв. єдності Угорщини. Завдяки позиції руських делегатів ці ідеї не було підтримано. Крім того, зібрання делегатів з Мараморощини уможливило домовленість про розширення Української Народної Ради в Ясіню чотирьома представниками від кожної ради сіл і містечок Гуцільщини¹⁰. Скликані на 18 грудня 1918 р. в Сиготі збори поміж іншим створили штаб спільних військових формацій Народних рад руських сіл у складі колишніх австро-угорських старшин: майора Євгена Пуза (с. Іза), д-р Михайла Андрашка (с. Вільховці), поручника Степана Ключурака,

⁶ *Ключурак С.* До волі: спомини... – С. 90.

⁷ Там само. – С. 96.

⁸ Там само. – С. 120.

⁹ Там само. – С. 101.

¹⁰ Там само. – С. 112.

хорунжого Миколи (Михайла) Сабадюка (с. Ясіня), Петра Калинюка¹¹. Завдання – створити загони міліції, озброїти їх перед загрозою окупації Сиготи румунами, а всього краю – мадярами. Пуза зголосився до служби в авіачастині УГА, але перед від'їздом попередив про здобуті в урядових колах відомості щодо підготовки військової операції мадяр проти Ясіні. Штаб вирішив утриматися від вступу в бій через дуже мінливу не на користь Угорщини ситуацію. Впродовж 20 грудня Ясіню інспектував угорський урядовий комісар Калман Фізешірі, який, ознайомившись із ситуацією, оцінивши ефективність та відповідність роботи Головної Управи Української Народної Ради в Ясіню до правових норм, громадський спокій та стан відновленого господарства, вирішив інформувати Будапешт про недоцільність введення до села карального загону¹². Проте свої наміри Будапешт все ж волів здійснити, тож займанців числом 20 старшин і 600 вояків зустріли в Ясіню 22 грудня 1918 р. зразковим порядком і спокоєм. Угорські сейкелі перебрали охорону над воєнними об'єктами, складами, залізничним сполученням, скасували Українську Народну Раду, роззброїли народну міліцію, уможливили повернення старого адміністративного апарату та угорської мови в школу.

Гуцули перейшли в підпілля, вели розвідку та створили шість відділів оборони за територіальним принципом (керівники: Василь Кувик (с. Лазещина), Василь Ключурак стар. (Тиса), булавний Іван Гундек (центр), Юрій Гафія (Стебний), Іван Климпуш (Лопушанка), Іван Дячук (Долішній кінець)¹³. Кур'єрський зв'язок зі Станиславом, Коломиєю та Хустом забезпечував Дмитро Німчук.

Дня 2 січня 1919 р. в Станиславові урочисто засідала Національна Рада Західної України, яка проголосила об'єднання з УНР. На той час діяльність Української Народної Ради в Ясіню була такою вагомою, що д-р Михайло Брацайко, обраний Головою Марамароської Русько-української Ради в Сиготі 18 грудня 1918 р. для провадження інтересів усіх русинів-українців Угорської Русі, уповноважив її представляти в Станиславові усіх угорських українців¹⁴. У засіданні взяли участь С. Ключурак, С. Пуза, І. Климпуш. Інших гуцулів (Галичини) представляв Петро Шекерик-Доників із Жаб'я. Рішення про єдність було ухвалено.

У той же час ЗУНР через війну з Польщею не змогла підтримати збройно Закарпаття. Делегацію угорських українців прийняв державний секретар народної оборони Західної України полковник Д. Вітовський. Він заявив, що підтримає русинів в іншій формі, але за умови якщо закарпатське військо під керівництвом місцевих старшин сформує Українська Народна Рада в Ясіню. “Необхідні вказівки він дасть в Коломию. І, зрозуміло, ні про яку допомогу він нічого не знає”, – так передає дії секретаря оборони ЗУНР у споминах С. Ключурак¹⁵. Після цієї зустрічі штаб “Гуцульської народної оборони” – військового формування Української Народної Ради в Ясіню (входили обидва Степани Ключураки, батько та син, брати Климпуші, Д. Німчук, М. Сабадюк) – запланував здійснити повстання проти каральної залози в ніч з 7 на 8 січня 1919 р.¹⁶ незалежно від надходження

¹¹ Ключурак С. До волі: спомини... – С. 116.

¹² Там само. – С. 118.

¹³ Там само. – С. 122.

¹⁴ Там само.

¹⁵ Там само. – С. 124.

¹⁶ Там само. – С. 125.

добровольців, зброї та харчів із Галичини. В разі успіху майор Є. Пуза повинен відпрацювати план оперативних і тактичних дій Гуцульської народної оборони зі звільнення Мараморощини. До Коломиї відбули І. Климпуш та С. Ключурак і того ж дня зустрілися з д-ром В. Бемком, який заявив, що кожен вояк ЗУНР, якого вишле Коломия, їде на свою відповідальність, тобто війну проти Угорщини веде винятково Українська Народна Рада в Ясіні.

Відтак 6 січня 1919 р. групи Головної Управи Української Народної Ради розпочали “від хати до хати колядувати”, зібравши до вечора 7 січня 86 озброєних гуцулів. Штаб розділив повстанців на 4 групи: перша - у складі 43 осіб мала завдання роззброїти малярську залозу, розквартировану в колишній військовій лікарні та римо-католицькій школі, друга – захопити залізничні станції Лазещина та Ясіня та припинити сполучення з Раховим, інші дві – роззброїти жандармів і прикордонників, зайняти пошту, громадський уряд.

О 1-й годині ночі 8 січня на останній станції з боку Галичини (Дебря) гуцули зустріли допомогу з Коломиї – 23 вояки: 3 старшини (С. Зибачинський, Е. Половецький, Ю. Циганюк), 6 підстаршин, 14 стрільців¹⁷. Попри малу загальну чисельність (109 супроти 620 малярських вояків, жандармів, прикордонників), штаб ухвалив не відкладати повстання на наступний день, аби не допустити розголосу про його підготовку. Захопивши станцію Лазещина, на якій перебувало 12 охоронців, групи почали виконувати свої самостійні завдання: захопити станцію в Ясінях (група булавного Дмитра Іванюка), роззброїти жандармерію і прикордонників (група М. Сабадюка), зайняти сільський уряд і пошту (група В. Ключурака), роззброїти та полонити інших 504 малярських вояків (група С. Ключурака). Напад був раптовий. У перестрілці отримали поранення 11 малярських і 8 українських вояків, із них 5 і 2, відповідно, – важкопоранені. Малярських старшин забрано з їх квартир. До третьої години ранку всі окупаційні сили в Ясіні було нейтралізовано.

Показово, що “Гуцульська народна оборона” ефективно використала ті елементи бойових дій, які вже в наші часи належать до асинхронних, до інформаційних операцій. Так, підготовку до повстання здійснювали на очах органів угорської влади та угорських солдатів, функції вістунів повстання виконували колядники у святкових гуцульських вбраннях, з “березою”, міхоношею, скрипкою, сопілками та цимбалами, інформуючи кожного повстанця щодо його місця та завдання, а також озброюючи їх. Обірвавши телефонне сполучення угорських військових частин між собою та з центром у Рахові, повстанці кожній частині заявили угорською мовою: “Ви є оточені численною українською армією, яка є в навколишніх лісах. Здавайтеся добровільно, бо не маєте найменшої надії на перемогу! Якщо здасте зброю, нікому з вас нічого не станеться. Повернетесь додому. Як ні – загинете!” А надворі імітували і гамір, і стрілянину¹⁸. Додатковим фактором успіху повстання стала деморалізація угорського війська, в якому міцні позиції набували комуністичні ідеї, передвіщаючи Угорську Радянську Республіку.

Від 8 січня 1919 р. Українська Народна Рада за поданням Івана Марусяка-Кузьмича проголосила Гуцульську республіку. Започатковано діяльність шести

¹⁷ Ключурак С. До волі: спомини... – С. 127.

¹⁸ Мушинка М. Лицар волі. Життя і політично-громадська діяльність Степана Ключурака. – Вид. друге, змін., доповн. – Ужгород : Гражда, 2011. – С. 47.

виконавчих секцій (міністерств), одну з яких – військову та зовнішніх зв'язків – очолив провідник (президент) Гуцульської республіки С. Клочурак. Ухвалено чисельність міліції у кількості 300 осіб, на заклик Ради того ж дня зголосилося понад 500 колишніх вояків, які прибули з власною зброєю та спорядженням¹⁹. Прибуло також ще 80 вояків із Галичини. Усе військо підпорядкували Українській Народній Раді та надалі іменували військом Ясіня. В ньому запровадили муштрові та інші вишколи, які проводили галицькі старшини (поручник Віктор Воробець, поручник Гарасимович та інші). Обеззброєних мадярських вояків упродовж тижня групами відіслано з Ясіня, останнім – командира залоги під чесне слово на папері, що він не братиме участі в будь-яких акціях проти Ясіня²⁰. Про результати ясіньського повстання, про Гуцульську Республіку одразу через кур'єрів було інформовано уряд ЗУНР.

Відтак 10 січня 1919 р. Українська Народна Рада Гуцульської республіки ухвалила відозву до усіх русинів краю (розповсюджену по Марамарощині, Верховині, Свалявщині), в якій зокрема зазначалося (збережено стилістику оригіналу): "...Всі, що здібні під оруже, ставайте в ряди добровольців у своїй військовій одежі і обуві та принесіть зі собою всяке оруже і амуніцію. Організуйте добровольчі відділи та бороніть Вашої волі і рідної землі. Наші закарпатські (галицькі – прим. наша) брати нам допоможуть, але НАШЕ ДІЛО Є ВИБОРТИ СВОБОДУ І ЗАКРІПИТИ ЇЇ. То ж до зброї, братте! До організації своїх сил! Бо лиш тоді ЯК БУДЕ У НАС СИЛЬНЕ І ЗДИСЦИПЛІНОВАНЕ ВІЙСЬКО ТО НАШІ ГНОБИТЕЛІ НЕ ВДІЮТЬ НІЧОГО ПРОТИ НАС. І ще одне, братте: МАЄ БУТИ НАЙБІЛЬШИЙ ПОРЯДОК. Один одного не сміє рабувати і кривдити... НАЙ ЖИВЕ ОДИН ВЕЛИКИЙ УКРАЇНСЬКИЙ НАРОД ВІД ТИСИ АЖ ПО ЧОРНЕ МОРЕ І ГОРИ КАВКАЗ! НАЙ ЖИВЕ І ПИШАЄТЬСЯ НАША ВЕЛИКА ОДНОЦІЛЬНА УКРАЇНСЬКА РЕСПУБЛІКА!"²¹

Під загрозою введення до сіл Марамарощини та Сиготу румунського війська і на прохання місцевих рад Гуцульщини військо Ясіня, посилене 12 січня старшинами з Коломиї (сотник Микола Саєвич, поручник Степан Глушко, четарі Гафтинюк, Посацький, Семенюк, Ковч, хорунжі Білецький, Н. Перч), 13 січня 1919 р. розпочало наступ вниз по Тисі й того ж дня звільнило Кваси, Білин, Усті Ріки, а наступного – Рахів і Берлибаш-Костилівку²². Під час наступу отримало першу втрату – загинув стрілець з Коломийщини. Втрати маляр були більшими. 15 січня гуцульське військо увійшло до Бичкова, Косівської Поляни, а вночі з 15 на 16 січня взяло залізничний вузол Сигітську Комору і далі увесь Сигіт, полонивши на головному вокзалі залозу в кількості 30 малярських вояків. Інші частини 85-го та 12-го малярських полків відступили на Тячів. Чисельність війська Ясіні стрімко зростала, кожне звільнене село фактично ставило під кріс сотню, наприклад с. Богдан вирядило дві сотні²³. Над військом Гуцульської республіки у кількості 1100 вояків, 500 з яких були з окружної військової команди в Коломиї, перебрав командування сотник д-р Денис Маєр-Михальський²⁴, який заступником призначив сотника М. Саєвича, а військовим комендантом Сигота – поручника С. Глушка. На

¹⁹ Клочурак С. До волі: спомини... – С. 128.

²⁰ Там само. – С. 130.

²¹ Там само. – С. 133.

²² Там само. – С. 137.

²³ Стерчо П. Карпато-Українська Держава. – Торонто, 1965. – С. 218.

²⁴ Клочурак С. До волі: спомини... – С. 140.

озброєнні війська вже були 2 гармати, 5 кулеметів, 1000 рушниць. Основна частина арсеналу походила від роззброєного угорського війська в Ясіню, який у військових казармах Сигота поповнився гарматними стрільнями, амуніцією, гранатами та іншою вибухівкою, а також провіантом²⁵.

С. Ключурак залишив за собою політичну відповідальність за рішення Головної Управи Української Народної Ради і вже 15 січня в Рахові, де адміністрацію очолив Петро Попенко, на зустрічі з урядовцями та інтелігенцією (у більшості змадяризованими) закликав їх до активної участі у будівництві нового життя на Гуцульщині, незалежно від вирішення державної належності Підкарпаття, адже інтелігенції все ж доведеться жити разом зі своїм народом на цій землі. Крім того провідник Гуцульської республіки зазначив, що “мовою урядування буде мова українська. Хто нею не володіє, а народився на території, заселеній українцями, і хоче залишитися на теперішньому місці і для нашого народу чесно працювати, той повинен її вивчити впродовж визначеного терміну”²⁶.

Також на прохання Хуста Головна Управа ухвалила рішення організувати підрозділ з гуцулів Бичкова у кількості 300 вояків під проводом хорунжого М. Сабадюка, десятника Д. Німчука та Василя Йосипчука з Бичкова, аби опанування Хустом, для цього сотник Маєр-Михальський дав відповідні доручення.

Введення війська Ясіня до Сиготу спричинило розкол у колись єдиній в питаннях протидії мадяризації русько-української та румунської інтелігенції та урядовців. Румуни звернулися до командування війська в Велику Баню (Бая Маре), яке ввійшло на той час у Семигород, аби пришвидшити “визвольний” від гуцулів похід на румунський Сигіт. Ці відомості вдалося українцям здобути з румунських джерел²⁷, тож легковажність у готовості до можливої сутички з румунами було невиправдана. Таку точку зору розділяли сучасники Ключурака: В. Гренджа-Донський вбачає упущення в неперехваленні контролю над мостом через Тису²⁸, а А. Штефан – у нестачі знань і досвіду провідника (? – прим. авт.), нескоординуванні дій з іншими акціями закарпатців і несерйозному ставленні до позиції уряду ЗУНР щодо недопустимості бойових дій між галицькими відділами та румунським військом²⁹.

Наближення румунського війська чисельністю близько 2000 вояків з кулеметами та гарматами³⁰ і зрив ними переговорів щодо уникнення збройного протистояння поставило штаб війська Гуцульської республіки перед вибором: боронити Сигіт чи виходити з нього. Рішення сотника Маєр-Михальського виглядає половинчастим: частину війська евакуювали 17 січня, а 18 січня розпочали евакуацію інших 600 вояків із Сиготу. Румуни зайшли в тил війську Гуцульської республіки, розібрали залізничну колію та почали обстрілювати з трьох сторін потяг із переміщуваним військом. Втрати війська Гуцульської республіки у цьому бою: 18 загиблих (галичани четарі Гафтинюк, Половецький, Циганюк, ясінець Дмитро Піпащук, Михайло Андрусак, Дмитро Гринюк, Михайло Калинюк, Юрій Поп’юк, Дмитро Москалюк, Михайло Пнівчук, Данилюк та ін.), 39 поранених (пор. Воробець, четарі Ковч і Посацький, хор. Сабадюк, Василь Копанчук, Василь

²⁵ Мушинка М. Лицар волі... – С. 52.

²⁶ Ключурак С. До волі: спомини... – С. 138.

²⁷ Там само. – С. 142.

²⁸ Гренджа-Донський В. Покрив туман співучі ріки // Твори. – Нью-Йорк, 1986. – Т. 7. – С. 80.

²⁹ Штефан А. За Правду і Волю. – Торонто, 1981. – Кн. II. – С. 115-117.

³⁰ Ключурак С. До волі: спомини... – С. 215.

Климуш, Михайло Передарюк та ін.)³¹, до сотні полонених. Втрати з румунського боку: 8 вбитих і 23 поранених³². В інших джерелах наводяться інші втрати гуцулів: вбитими від 21 до 60 та полоненими – кілька сотень³³.

С. Клочурак вбачає причини невдачі у необережності старшин, про що вже згадувалося, наявності між ними непорозумінь, зрадливості поведінки румунського командування в сенсі того, що гуцульське військо добровільно евакуювалось із Сиготу³⁴. Останню названу причину ми вважаємо за несерйозну.

Невдача в Сигітській Коморі спричинилася до того, що Станиславів відкликав своїх вояків з Ясіні. Військо Гуцульської республіки також залишило Бичків, Рахів, місцями робило це передчасно без попередження місцевої адміністрації. По селах активізувалися терористичні угруповання проти місцевого населення, які війську Ясіні вдалося придушити у Вишові та Требушанах. Станом на 21 січня 1919 р. межі Гуцульської республіки зупинилися в Усті Ріках і Богдані безпосередньо перед Раховим.

Відтак 21 січня 1919 р. до Ясіня після погодження з полковником Вітовським прибула частина поручника Нестора Рогужинського³⁵. Цього ж дня в Хусті всенародний з'їзд делегатів Угорської Русі проголосив злуку з Україною. 9 квітня представником Русько-Української Центральної Народної Ради в Хусті в уряді Західної України призначено С. Клочурака, а наступного дня – додатково д-ра Костянтина Кисілевського та отамана Євгена Пузу.

У спогадах С. Клочурак згадує і про зустріч з Головним Отаманом Симоном Петлюрою³⁶, на якій обговорили питання національного визволення українців в Угорщині. З представниками урядів ЗУНР і УНР провідник Гуцульської республіки уклав вигідні для Ясіні договори, передовсім у продовольчих та нафтових питаннях.

У квітні 1919 р. Ясіня видало відозву до русинів-українців, в якій закликала бойкотувати вибори до сойму "Руської країни", ініційовані Угорщиною, нагадавши про ухвалу Великого Собору в Хусті від 21 січня 1919 р. В той час Хуст та інші нижні райони почало займати румунське військо, однак Клочуракові та Німчукові вдалося забезпечити участь 132-х делегатів з усього Руського краю (62-х сіл) у з'їзді українців у Станиславові 7 травня 1919 р. На ньому ухвалили резолюцію, згідно з якою представники України на мирній конференції в Парижі мали домагатися, аби територія Угорщини, заселена українцями, була включена до України. Натомість 8 травня 1919 р. представники трьох рад - Хуста (в особі д-ра Ю. Брашайка), Ужгорода та Пряшева в Ужгороді ухвалили іншу резолюцію про приєднання цієї території до Чехо-Словаччини. Згодом, 11 червня 1919 р., Ясіня вимушено погодилося з цією резолюцією³⁷.

Невдовзі проти ЗУНР розпочали наступальні операції і Польща, і Румунія, яка через Рахів, Ясіня, Ворохту мала намір сполучити залізницею Сигіт і Чернівці. Окупувавши без боїв наприкінці травня Ясіня (його перейменували на Фрасин), з

³¹ Клочурак С. До волі: спомини... – С. 142.

³² Там само. – С. 162.

³³ Гренджа-Донський В. Покрив туман співучі ріки... – С. 111; Зубачинський С. Гуцульське повстання // Літопис Червоної Калини. – Львів, 1932. – Ч. 7–8; Кудей З. Гуцульська Республіка. – Львів, 1937. – Т. I. – 124 с.; Malý V. Naculská republika // Pravo lidu (21.1–18.2.1937). – Praga, 1937.

³⁴ Клочурак С. До волі: спомини... – С. 143.

³⁵ Там само. – С. 145.

³⁶ Там само. – С. 150.

³⁷ Там само. – С. 160.

11 червня 1919 р. румуни почали арештовувати членів Української Народної Ради в Ясіні. Зазначимо, що після розгляду справ членів і їх звільнення рада в Ясіню функціонувала до приходу чехів 30 серпня 1920 р. і ще певний час до формування ними своєї адміністрації.

С. Клочурак проходив під слідством румунського воєнного суду у звинуваченнях стосовно Сигітської Комори та нібито єврейських і мадярських погромів в Ясіні. Суд ув'язнив Клочурака на 6 місяців у тюрму Брашова. Його достроково звільнили завдяки роботі Української дипломатичної місії в Бухаресті на чолі з генералом Сергієм Дельвігом і за участю д-ра Маєр-Михальського.

Під Бухарестом, в н. п. Котрочен з полонених під Сигітською Коморою гуцулів сформували сотню, яку очолив С. Клочурак, у складі "Румунського" куреня сотника Миколи Саєвича³⁸. Сотню на початку жовтня 1919 р. доставили до села Атаки на Дністрі недалеко від Могилева, де велися бої проти Денікіна. Перші бої курінь М. Саєвича провів під Вінницею проти і більшовицьких, і денікінських частин. Далі Вінницю очистили від озброєних груп, які роззброїли місцеву міліцію й атакували урядові установи УНР в місті. Наступною віхою куреня стали охорона Директорії та уряду ЗУНР у Кам'янці-Подільському. 1 листопада 1919 р. курінь взяв участь у святковому проходженні частин перед С. Петлюрою та Є. Петрушевичем³⁹. Через кілька днів уряди та війська розійшлися до різних воюючих сторін. Сотня гуцулів вирішила пробиватися до Ясіня і, дійшовши 17 листопада до Збруча в районі с. Мельниця, вступила в переговори з поляками, видаючи себе за мадярів, які повертаються з румунського полону. 126 осіб перейшло за Збруч, але невдовзі всі потрапили до в'язниці в Чорткові⁴⁰. Після перевірок стосовно можливої участі сотні у боях проти них, поляки дозволили воякам відбути за Карпати; тоді сотня розділилася: одна група лісами перебиралася до Ясіня, окупованого румунами⁴¹, інша – на чолі з Клочураком – через Львів і Краків дісталася 23 листопада до чеського Богуміну. Відтак 7 грудня Клочурак склав присягу на вірність Чехо-Словаччині та його як офіцера чехо-словацької армії скерували до Мукачева з наданням 14-денної відпустки. Дня 8 грудня 1919 р. Степан Клочурак зупинився в Кошицях в Українській військовій місії та через кілька днів прибув до Ужгорода з новими завданнями.

Висновки

1. У добу національно-визвольних війн після Першої світової війни для осіб, які ставали на чолі такої боротьби, притаманними є як військова, так і політична діяльність. Яскравим прикладом цього є Степан Клочурак – кадровий офіцер австро-угорської, гуцульської та української армій, а також провідник Гуцульської республіки – голова Головної Управи Української Народної Ради в Ясіні (8.11.1918 – 11.06.1919).

2. Основними причинами невтримання української влади та державності в Україні загалом і на територіях Угорської Русі були нерозвиненість національної свідомості селян, складність зовнішньополітичної ситуації, коли новопосталі держави Румунія, Угорщина, Чехо-Словаччина, Польща, більшовицька Росія

³⁸ Клочурак С. До волі: спомини... – С. 169.

³⁹ Дудикевич О. Гуцули за соборну Україну // Нова свобода. – 1939. - 1 січня. – Ч. 1. – С. 5.

⁴⁰ Клочурак С. До волі: спомини... – С. 175.

⁴¹ Мушинка М. Лицар волі... - С. 76.

заявили про свої претензії на території, заселені русинами-українцями та вдалися до агресії і ситуативних союзів.

3. Брак зброї та обмундирування для військ УНР, ЗУНР, Гуцульської республіки, а також нестача старшин і неготовість інших потенційних керівників національних змагань захоплювати зброю, урядові установи тощо, як це спостерігалось у повстаннях чехів, більшовиків.

4. У той же час Українська Народна Рада в Ясіні спромоглася на місцевому рівні не лише звільнити гуцульську територію від окупантів, а й озброїти своє військо, захопивши зброю, встановити стабільний громадський порядок, здійснювати активну експансивну політику щодо витіснення чужинців та створювати самоврядні народні ради з наступним об'єднанням їх територій з Україною.

5. Подальшими дослідженнями мають стати: а) перевірка та уточнення інформації та фактів, наведених у спогадах С. Клочурака, оскільки він їх написав через п'ятдесят років, без доступу до альтернативних джерел тощо; джерелами для перевірки мають стати, наприклад, архівні матеріали, де можуть зберігатися доповідні записки до Москви Олекси Борканюка (1901–1942), члена Комуністичної партії Чехо-Словаччини, мешканця Ясіні, про діяльність Клочурака; б) дослідження діяльності опришків-“довбушуків”, які діяли під час Першої світової війни в Карпатських горах; в) вивчення діяльності С. Клочурака у міжвоєнну добу, адже на той час він активно роз'їздив краєм, заснував читальні “Просвіти”, кооперативи, допомогів товариства⁴² і, напевно, мав стосунок до організації пластунських і січових молодіжних організацій, мережі ОУН, адже був знайомий з багатьма галичанами, наприклад, К. Трильовським, і до того ж організаційні зв'язки в Ясіні були такими, що про Акт 30 червня 1941 р. того ж дня зв'язковий із Ясіні повідомив гуцульський провід в Коломиї⁴³, а крайовий провідник ОУН в Закарпатті Дмитро Бандусяк-“Лопата” (1919–1946) народився в селищі Ясіня; г) зустрічі С. Клочурака з Т. Масариком, В. Гренджою-Донським, У. Самчуком, Р. Шухевичем-“Щукою” та ін.; г) аналіз складу 1-го Чехословацького окремого батальйону Чехословацького армійського корпусу, який комплектувався в т. ч. із засланих в ГУЛАГ русинів Підкарпатської Русі, які після окупації краю Угорщиною від березня 1939 р. та анексії СРСР Західної України перетинали угорсько-радянський кордон, втікаючи від малярських репресій; з причин, які потребують окремого висвітлення, цей батальйон оминув терени Закарпаття під час визволення України⁴⁴; д) аналіз причин, чому не врахували досвід 1919 р. під час перебирання влади в Карпатській Україні в березні 1939 р. та не роззброїли чеські підрозділи.

6. За сукупністю державницьких звершень і дій, спрямованих на національне пробудження русинів-українців сучасного Закарпаття на початку ХХ ст., Степан Клочурак є однією з найвизначальніших військових і державницьких постатей цього краю.

⁴² Шандор В. Спомини. – Ужгород, 1996. – Т. I. Карпатська Україна. 1938–39; Ужгород, 2000. – Т. II. 1939–1945.

⁴³ Кук В. Ми завжди дбали про Закарпаття [текст магнітофонного запису доповіді] // Львівська національна наукова бібліотека ім. В. Стефаника, відділ рукописів, ф. 262, папка “Василь Кук”, арк. 11–13; Харкевич М. Відновлення державності і старшинська школа // Історія Гуцульщини / гол. ред. М. Домашевський. – Львів, 2002. – Т. 6. – С. 845–846.

⁴⁴ Віднянський С. Україна та українці в історії 1-го Чехословацького окремого батальйону (армійського корпусу) // Военна історія. – 2005. – № 3–4. – С. 29–36; Довганич О., Пагіря В. Закарпатські воїни генерала Людвіка Свободи. – Ужгород, 1999.